

OBSAH

Předmluva 7

- I. Překvapení z Moskvy 11
- II. Nechtěné dědictví roku 1956 37
- III. Boj o odkaz II. sjezdu československých spisovatelů 61
- IV. Slovenští spisovatelé a moc 77
- V. Ideologická ofenziva ve školství 93
- VI. Nový prezident republiky: Antonín Novotný 111
- VII. Prověrký třídní a politické spolehlivosti 143
- VIII. Budujeme s klidem – armáda je s lidem 165
- IX. Dokončení kolektivizace zemědělství 189
- X. Slavkovský proces 229
- XI. XI. sjezd KSČ: 18. až 21. června 1958 251
- XII. Na prahu socialismu 275
- XIII. Hledání nových cest k prosperitě:
druhá pětiletka 299
- XIV. EXPO '58 319
- XV. Druhý dech socialistického realismu? 345
- XVI. Neklid v Národní frontě:
případ Šlechta a Šlechtová 375
- XVII. Socialistické Československo 419

Seznam použitých pramenů a literatury 450

Jmenný rejstřík 462

Seznam vyobrazení 472

V pondělí 5. listopadu 1956 přineslo *Rudé právo* na své první straně tučný nadpis *Velké vítězství maďarského lidu*. Článek pod ním informoval o vpádu sovětských vojenských jednotek do Budapešti. „Maďarská kontrarevoluce byla rozdrce- na, vláda je opět v rukou dělníků a rolníků. Útok na socia- listické vymoženosti pracujícího lidu byl odražen,“ uváděl orgán Komunistické strany Československa. Podle *Rudého práva* poskytly jednotky sovětské armády maďarskému lidu „soudružskou obětavou pomoc k rozprášení ozbrojených fašistických band a oddílů, vedených horthyovskými dů- stojníky, na žádost nové lidové vlády“.⁴⁸ Tato samozvaná „nová lidová vláda“ v čele s Jánosem Kádárem, která do Budapešti přijela na sovětských tancích a jež byla mnohem častěji označována jako vláda „dělnicko-rolnická“, se stala

48 Velké vítězství maďarského lidu, *Rudé právo* roč. 37, č. 309, 5. 11. 1956, s. 1.

ochotným vykonavatelem politiky diktované z Moskvy. Boj maďarského lidu proti cizím agresorům trval ještě řadu dní, maďarští vlastenci prokazovali neobyčejné hrdinství, ale od začátku bylo zřejmé, že je jen otázkou času, kdy podlehnou sovětské přesile, tím spíše, že demokratický Západ nebyl ochoten jim výrazněji pomoci.

Zvláštní vydání *Rudého práva* šířili dobrovolní kolportéři z řad uvědomělých členů KSČ. Jeden z nich, jistý Bohdan Pošvic – pravděpodobně to byl pseudonym některého z redaktorů těchto novin – napsal následujícího dne fejeton *Kolportoval jsem zvláštní vydání RP*. „Mnoho nás bylo, u koho včera odpoledne zazvonil doma telefon a hlas předsedy stranické organizace zval: ‚Vezmi si kabát a přijď, budeme kolportovat zvláštní vydání *Rudého práva*.‘ Sešlo se nás na 150 [...] šest set výtisků pod paži a honem na stanoviště Chotkovy sady. Už po ulici s chutí vyvoláváme: Zvláštní vydání! Konec maďarské kontrarevoluce! Nová dělnická a rolnická vláda v Maďarsku! Maďarský lid zvítězil! [...] Vybírám desetníky, každému vtiskuji do ruky zvláštní vydání a sobě do paměti dialogy. Venkovská babička: ‚Co se to pro krindáčka děje? Jsou tak dobřej a dají mi taky.‘ Důstojník československé armády: ‚Tohle Rudé právo, soudruhu, stojí za pětikorunu.‘ Student ke své společnosti: ‚Vidíš, já ti to říkal, takhle to přece nemohlo zůstat. Tam by brzo měli po studiích.‘ Violoncellista, jedoucí do Národního divadla: ‚Říkáte, že zrádci i s Nagyem odstoupili? Tak dlouho nekonzertovali, co? Už dohráli tu svou odrhovačku!‘ – A píská si, ano, poznávám melodii, Proč bychom se netěšili.“

Soudruh Pošvic ovšem musel přiznat, že se setkával i s lidmi, kteří se ze sovětské agrese netěšili: „Paní, které se vývoj situace nelíbí, velmi, velmi smutně kupuje zvláštní vydání: ‚Už jsem slyšela, ach jo, už jsem to taky slyšela.‘“ Ta nešťastná paní ovšem nebyla sama, koho v Československu sovětský vpád do Maďarska zarmoutil. Brněnský spisovatel Čestmír Jeřábek si 4. listopadu zapsal do deníku: „Osudná

Dne 23. října 1956 vypuklo v Maďarsku lidové povstání proti tamnímu stalinskému režimu. Významným způsobem ovlivnilo vývoj také v dalších komunistických státech, Československo nevyjímaje.

neděle pro Maďarsko. Od dnešního rána obsazují sovětská vojska Budapešť. Budapešťský rozhlas přestal vysílat. Maďarská vláda volá o pomoc západní mocnosti. Ve 4 hodiny ráno se sešla Bezpečnostní rada Spojených národů, aby jednala o Maďarsku.“ A následujícího dne pokračoval: „Maďarský lid rozdrtil kontrarevoluci!“, hlásají naše noviny. Drzá lež. Pravda je jiná: svoboda maďarského lidu byla až na další rozdracena sovětskými tanky a letadly.“⁴⁹ O stejně smýšlejících lidech, kteří se svým přesvědčením netajili, sbírala informace Státní bezpečnost. Od 24. října 1956 si

49 Jeřábek, Čestmír: *V zajetí stalinismu. Z deníků 1948–1958*, Barrister & Principal, Brno 2000, s. 351–352.

každý den podrobnou situační zprávu o počtu zatčených a činech, jimiž se provinili, nechal od krajských prokurátorů zasílat rovněž první tajemník ústředního výboru KSČ Antonín Novotný.⁵⁰ Také z nich je zřejmé, že každý den na nejrůznějších místech republiky zatýkala československá policie občany, kteří dávali najevo svoji nespokojenost s panujícími poměry.

Z relací, které stranické a státní orgány dostávaly od tajné policie a Novotný také od prokurátorů, vyplývá, že československá společnost byla v této době názorově rozpolcena. Vedle osob bezvýhradně podporujících vládu KSČ a vedle masy těch, které politika nezajímala a starali se jen o své vlastní potřeby, tu existovala skupina obyvatel odmítajících komunistický režim a sympatizujících s revolucí v Maďarsku a reformním hnutím v Polsku. Ze všech krajů docházela hlášení o projevech silně nepřátelských nálad proti komunistům, prováděných často výhrůžkami smrti. Ve zdrcující většině se však jednalo o projevy individuálního odporu, o jednotlivce, kteří funkcionářům KSČ vyhrožovali zabitím či výpraskem. Tito jedinci byli skoro vždycky identifikováni a zadrženi. Na známky nějakého organizovaného hnutí proti režimu policejní agenti narazili jen výjimečně. To spíše nacházeli letáky a nápisy nepřátelsky zaměřené vůči komunistické straně a její vládě. Například v Praze byl na domě číslo 7 ve Farského ulici namalován nad rudou hvězdou hákový kříž a na rohu Bělehradské a Jugoslávské ulice se policii podařilo zachytit dva letáky s textem: „Skauti ČSR byli v roce 1952 popraveni – pomstěte je!“ V Příbrami na lékárně byl nalepen plakát s nápisem: „Rudá armáda vraždí Maďary!“ Na zdi domu v Ostravě-Vítkovicích, Výstavní ulice číslo 117, se 7. listopadu 1956 objevil dva metry nad zemí vápnem napsaný nápis, vysoký dvacet centimetrů: „Katyn – Varšava – Maďarsko – dílo sovětských vrahů“. Podobné nápisy a letáky se objevovaly i na dalších

50 NA, f. 1261/0/43 – Kancelář tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného.

místech republiky, v Brně, Českých Budějovicích, Plzni, Myjavě a jinde.⁵¹

Daleko větší znepokojení než tyto projevy individuálního odporu vyvolávaly u tajné policie i stranického vedení odhalené pokusy o přípravu organizovaných vystoupení proti režimu. Nebylo jich sice mnoho a vždy se jednalo jen o malé skupinky lidí, ale přece jen se objevovaly. Například Krajská správa ministerstva vnitra v Nitře zatkla koncem listopadu 1956 pět mladíků, většinou studentů středních škol, kteří vydávali ilegální časopisy *Táborák* a *Bystrina*. Jejich články vyslovovaly podporu maďarské revoluci a ostře útočily proti komunistickému zřízení a Sovětskému svazu. Ve stejné době byla zatčena skupina studentů Vysoké školy chemicko-technologické v Pardubicích, která v době maďarské revoluce měla připravovat „přímé provokační akce za účelem vyvolání nepokojů a studentských demonstrací v Československu“.⁵² Její členové organizovali poslech vysílání rozhlasové stanice Svobodná Evropa a – podle hlášení krajského prokurátora – „jedné studentce do Prahy poslali dopis, v němž sdělovali, že v Pardubicích jsou studenti, kteří by chtěli něco dělat, že jsou připraveni střílet. Žádali, aby byla svolána demonstrace studentů“. Čtyři z nich byli 6. listopadu uvrženi do vazby.⁵³

Obdobně policie podle svých hlášení zlikvidovala pokusy o vytvoření protikomunistických organizací mezi studenty lékařské fakulty brněnské univerzity, lékařské fakulty v Plzni a Zeměměřičské fakulty Českého vysokého učení technického v Praze. V Gottwaldovském kraji tajná policie zjistila aktivizování bývalých příslušníků Československé strany lidové, kteří usilovali o změnu její politiky, v obci

51 Pernes, Jiří: Ohlas maďarské revoluce 1956 v československé veřejnosti. Z interních hlášení krajských správ ministerstva vnitra, *Soudobé dějiny* roč. III/1996, č. 4, s. 518.

52 Tamtéž, s. 522–523.

53 NA, f. 1261/0/43, 25. hlášení mimořádných událostí k 6. listopadu 1956.

Velešice v okrese Horažďovice v Plzeňském kraji dokonce měl být odhalen ilegální Revoluční národní výbor a v Uničově v Olomouckém kraji zase neznámí pachatelé založili požár v tamním sekretariátu KSČ.⁵⁴ Za velmi vážné pokládali soudruzi zjištění, že 24. října 1956 skupina sedmi důstojníků 104. mechanizovaného pluku v Písku – jeden z nich byl dokonce členem KSČ – poslouchala západní rozhlas a na informace, které slyšeli, reagovali poznámkami, z nichž vyplývalo, že „souhlasí s vystoupením kontrarevolučních sil v Maďarsku“. Měli tu smůlu, že nejen hlasatele Svobodné Evropy, ale také jejich vlastní komentáře slyšel v sousední místnosti přes zavřené dveře jiný důstojník, který je udal. Tři z nich byli uvrženi do vazby, proti všem bylo zahájeno vyšetřování.⁵⁵

Postupem doby se však situace měnila. Událost stihala událost. Nejen v Maďarsku, ale i v Polsku docházelo v této době k převratným změnám. Začaly dělnickými bouřemi v létě 1956 a vyvrcholily návratem bývalého vůdce polských komunistů Włodysłava Gomułky do funkce. První polovinu padesátých let strávil ve vězení, teď jej polští soudruzi povolali zpět, vzdor nesouhlasu, ba až odporu sovětského vedení s Chruščovem v čele. Gomułka se u moci udržel a pod jeho vedením došlo v zemi k určité liberalizaci, např. katolická církev si udržela důstojné postavení ve společnosti, na rozdíl od Československa tu nebyla dokončena násilná kolektivizace zemědělství atd.

Polsko a Maďarsko však nebyly jedinými zeměmi, v nichž probíhal dramatický vývoj. Ve stejné době francouzská, britská a izraelská vojska zaútočila na Egypt ve snaze obsadit Suezský kanál. I tato událost lidi vzrušovala, protože ještě více vyostřila mezinárodní napětí a hrozilo nebezpečí, že může přerůst ve světový konflikt. Ani Čechům a Slovákům nebyl vývoj na Blízkém východě lhostejný a zajímali se o něj

54 Pernes: Ohlas maďarské revoluce, s. 518.

55 NA, f. 1261/0/43, 26. hlášení mimořádných událostí k 8. listopadu 1956.

do té míry, že již 6. listopadu policejní informátoři v Praze hlásili, že zájem veřejnosti se od sovětského vpádu do Maďarska přesouvá k událostem v Egyptě. Následujícího dne tuto skutečnost potvrdila i hlášení z jiných částí republiky. Nicméně poté, co se vedení KSČ dostaly do rukou informace o zadržovaných letácích i zlikvidovaných pokusech o vytváření organizovaných skupin zaměřených proti komunistickému režimu, se mezi jeho členy objevily obavy, že by opozice mohla ke svému vystoupení využít oslav 39. výročí bolševického převratu v Rusku, tehdy označovaného jako Velká říjnová socialistická revoluce, které byly plánovány na 6. a 7. listopadu. Skutečný průběh manifestací však ukázal, že obavy komunistických funkcionářů i policie byly zbytečné; shromáždění proběhla bez jakýchkoli rušivých jevů, k dispozici není jediné hlášení, které by vypovídalo o opačném. Komunisté ve všech krajích si naopak pochvalovali, že oslavy VŘSR v roce 1956 se odehrály v lepší atmosféře než v letech předchozích, a to i vzdor tomu, že po oba dny bylo na většině území republiky nepříznivé počasí, mnohde se sněhem či prudkým deštěm. Takováto hodnocení přicházela nejen z českých zemí, ale i ze Slovenska, kde žila početná maďarská menšina. V Košicích například proběhla manifestace k výročí VŘSR za přítomnosti pověřence Michala Chudíka a podle policejní zprávy měla nadšený průběh. Její účastníci vyjadřovali komunistické straně spontánně podporu. „Možno hovoriť o tom, že oslavy v tomto roku patrili medzi najvydarenejšie, už či ide o účasť ako i o situáciu medzi občanmi, ktorí sa zúčastnili.“ Obdobně vyznívá i hlášení z Prešovského kraje.⁵⁶

Zdárny a ničím nerušený průběh prorežimních manifestací 6. a 7. listopadu 1956 nepochybně dodal komunistům, vystrašeným možností, že by také v Československu došlo ke stejně bezohlednému vyřizování úctů jako v Maďarsku, opět sebevědomí. Jestliže ještě počátkem měsíce Státní

56 Pernes: Ohlas maďarské revoluce, s. 521.

bezpečnost například z Ostravy hlásila, že takřka všichni funkcionáři tamního městského národního výboru přestali nosit odznaky KSČ, nyní, jen o několik dní později, je opět hrdě vystavovali na odiv.⁵⁷ Svědectví o nejistotě členů KSČ podávají rovněž deníkové zápisy Čestmíra Jeřábka: „U nás se člověk dovídá z důvěrných referátů, přednášených na členských schůzích organizací KSČ, že českoslovenští dělníci stávkovali, aby si vynutili lepší mzdové podmínky. O tom všem noviny jako zařezané mlčí. Nenapíší ani slova o rozkladu stranické morálky, který se projevuje naprostou nechutí k politickému schůzování a k politické aktivitě vůbec [...]“⁵⁸ A prof. Josef Charvát, významný internista, jenž léčil vedoucí komunistické funkcionáře včetně Klementa Gottwalda, Václava Kopeckého a Alexeje Čepičky, si poté, co československý tisk vítězoslavně ohlásil sovětskou intervenci v Budapešti, do deníku zapsal: „V Budapešti se věší, popravuje, střílí. Našim soudruhům otrnulo, zaplať pánbůh, lucerna je nečeká, ale nevzali si poučení ze schliplosti posledních dvou týdnů. Odrzli a začínají se starými metodami [...]“⁵⁹

U osob nespokojených s politickým vývojem a toužících po změně a pádu komunistického režimu zaznamenali konfidenti naopak depresi, zklamání a rozčarování. Podle hlášení z Pražského kraje datovaného již 6. listopadu je „reakce zklamána a částečně zastrašena posledními událostmi v Maďarsku a její postoj jest vyčkávací“. Obdobné hlášení z 8. listopadu z Ostravského kraje uvádělo, že „mnozí lidé z řad bývalých reakčních živlů jsou současnou situací velmi roztrpčeni, a to z toho důvodu, že zákrok v Maďarsku zhatil jejich plány“. Stejně nálady zaznamenali policejní donašeči také v Gottwaldovském kraji. Právě mezi těmito

57 Tamtéž, s. 518.

58 Jeřábek, c. d., s. 345.

59 Charvát, Josef: *Můj labyrint světa. Vzpomínky, zápisky deníků*, Galén, Praha 2005, s. 449.

lidmi ale panovala často sdílená naděje, že po skončení prezidentských voleb v USA Amerika zasáhne ve prospěch maďarské revoluce.⁶⁰ Množily se mezi nimi také obavy, že události v Maďarsku budou mít v Československu za následek zesílení politického a policejního útlaku, protože – jak uvádělo hlášení z Bratislavského kraje 6. listopadu – se báli, že „postrašení a značně nespokojení súdruhovia nahradia svoj strach hrdinským terorom“.⁶¹

Policejní relace vycházející z informací agentů nasazených v ulicích doplňovaly závěry z rozboru poštovních zásilek, jak eufemisticky označovali protizákonné čtení soukromých dopisů. Pracovníci Státní bezpečnosti se zaměřovali jednak na konkrétní osoby, jež vzbuzovaly podezření, že by se mohly zapojit do protirežimních aktivit, otevírali však a četli také dopisy vybrané namátkou, i když se často jednalo o určitý vytypovaný okruh pisatelů, například o vojáky základní služby či o záložníky povolane na mimořádné vojenské cvičení. Policejní hodnocení, doplňovaná hojně citáty z cenzurovaných dopisů, dokazují, že většina odesílatelů se ke komunistickému režimu v Československu stavěla loajálně a že revoluci v Maďarsku odmítala. V každém případě bylo projevů odporu zjištěných čtením dopisů méně než projevů loajality. Kupříkladu hlášení z Brna z 10. listopadu 1956 uvádí, že v cenzurovaných dopisech nebyl zaznamenán ani jeden případ, kdy by pisatel schvaloval „kontrarevoluci“ nebo jinak nepříznivě hodnotil situaci v Maďarsku, včetně sovětského vojenského vpádu. K podobným poznatkům dospěla tajná policie ve většině krajů. Také tyto informace jsou konkrétní, jednotliví pisatelé jsou uváděni jménem, stejně jako místo, odkud dopisy odesílali.⁶²

60 Archiv bezpečnostních složek Praha (dále jen ABS), f. Poznátky z průzkumu veřejného mínění v ČSR, hlášení Krajské správy ministerstva vnitra v Karlových Varech, dat. 6. 11. 1959, srov. hlášení z téhož dne Krajské správy ministerstva vnitra v Gottwaldově.

61 Pernes: Oblas maďarské revoluce, s. 524.

62 Tamtéž.